

Література

1. Любавский М. К. К вопросу об ограничении политических прав православных князей, папов и шляхты в Великом княжестве Литовском до Люблинской унии // Сборник статей, посвященных В. О. Ключевскому. — М., 1909. — Ч. 1. — С. 13–17.
2. Лаппо И. И. Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569–1586). — С.Пб., 1901. — Т. 1. — С. 195–198.
3. Лазутка С. А. I Литовский Статут — феодальный кодекс Великого княжества Литовского. — Вильнюс, 1973. — С. 130.
4. Грицкевич А. П. Историография истории православной церкви в Белоруссии (XIV — середина XVI в.): Из истории книги в Белоруссии. — Минск, 1976. — С. 137–138.
5. Хорошкевич А. Л. О международных аспектах религиозной политики Великого княжества Литовского времени Первого Статута 1529 года // Первый Литовский Статут 1529 года. — Вильнюс, 1982. — С. 28–37.
6. Палуцкая С. В. Статуты Вялікага княства Літоўскага у гістарыяграфіі (на матэрыяле кашфэсіпальнай праблематыкі) // Второй Литовский Статут 1566 года: Материалы науч. конф., посвящ. 425-летию Второго Статута. — Вильнюс, 1993. — С. 113–123.
7. Музиченко П. Вплив церкви і церковного права на розвиток правової культури на українських землях у XIV–XVI ст. // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. — О., 2002. — Т. 1. — С. 80–90.
8. Яковенко П. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. — К., 2002.
9. Любавский М. К. Вказ. праця. — С. 13.
10. Любавский М. К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. — М., 1915. — С. 318.
11. Покровский М. П. Избранные произведения. — М., 1966. — Кн. 1. — С. 457.
12. Яковенко П. Вказ. праця. — С. 14.
13. Див.: Litwin П. Catholicization among the Ruthenian Nobility and Assimilation Processes in the Ukraine during the Years 1569-1648 // Acta Poloniae Historica. — 1987. — Т. 55. — Р. 77.
14. Юргинис Ю. Литовский Статут — памятник истории права и культуры Великого княжества Литовского // Первый Литовский Статут 1529 года: Материалы респ. науч. конф., посвящ. 450-летию Первого Статута. — Вильнюс, 1982. — С. 17.
15. Статуты Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Пашькова. — О., 2002. — С. 263.
16. Там само. — С. 282.
17. Хорошкевич А. Л. О международных аспектах религиозной политики Великого княжества Литовского времени Первого Статута 1529 года // Первый Литовский Статут 1529 года: Материалы респ. науч. конф., посвящ. 450-летию Первого Статута. — Вильнюс, 1982. — С. 36.

УДК 347.23(470)“18/19”

Н. В. Папова,
асистент кафедри історії держави і права ОНЮА

ПИТАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В XIX–XX ст.

В даному дослідженні висвітлюються основні питання права власності Російської імперії в XIX — поч. XX ст. Визначення права власності в цей період уявляє собою деякі труднощі, не дивлячись на простоту і ясність, тому основною метою роботи є завдання дати чітке визначення права власності в цей період, виділити обмеження права власності за законом, засоби придбання права власності та їх класифікацію, проаналізувати вплив німецького і французького цивільних кодексів на законодавство Російської імперії.

© Н. В. Папова, 2004

В юридичній науці в цей період не було встановлено чітке поняття про право власності. За найбільш розповсюдженим визначенням, що збігається з уявленнями про право власності, відбувається необмежене і виняткове панування особи над річчю. Так, за французьким цивільним кодексом право власності визначається як право користування і розпорядження речами найбільш абсолютним необмеженим чином (ст. 544) [1]. Крім називає право власності повним правом (Vollrecht). Ранда визначає право власності як забезпечену об'єктивним правом і їм обмежену юридичну можливість щодо цілковитого безпосереднього панування над річчю. Еннексерус називає право власності найвеличезнішим правом, яке тільки може існувати відносно речі.

У Франції власність розглядається, як об'єкт обов'язку, що несе соціальну функцію, якою керують правила соціальної взаємної залежності (Дюги, Леруа). Як визначає Айем, вільні угоди соціальних груп своєю тиранією загрожують власності не менш ніж обмеження, що накладаються державою. У Німецькому законодавстві не визначається, а описується право власності: власник речі має право, оскільки тому не перешкоджає закон або право третіх осіб, розпоряджатися річчю за власним розсудом і усувати інших від всякого на неї впливу (§ 903) [2]. Також і Швейцарський кодекс обмежується вказівкою, що власник речі в праві розпоряджатися нею за власним розсудом, в межах закону (§ 641) [3].

Неточність визначення, що дається законодавцем в Російській імперії в XIX–XX ст., ускладнюється тим, що в ньому поєднані поняття права власності зі способами придбання і припинення цього права. Якщо виокремити із законного визначення все те, що не стосується цього поняття і зберегти лише ознаки, ми одержимо наступне визначення поняття права власності: влада, в порядку, встановленому цивільними законами, винятково і незалежно від імені стороннього володіти, користуватися і розпоряджатися майном вічно і спадково (ст. 420) [4]. Розглянемо докладніше ознаки, що містяться в цьому визначенні:

1. Насамперед, право приватної власності представляє володіння не як фактичне панування, а в юридичному значенні, тобто як право в суб'єктивному значенні (ст. 421) [4].

2. Об'єктом права приватної власності закон визнає майно — не в технічному розумінні, а як річ. В дійсності право власності може мати своїм об'єктом тільки матеріальні предмети, але не дії або права, що, власне кажучи, не можуть підлягати зовсім тим самим юридичним правилам, які встановлені для перших. Законодавство Російської імперії, визнаючи володіння одним з істотних моментів права власності, мабуть, мало на увазі тільки фізичні речі.

3. Закон вказує на негативну ознаку права власності на винятковість і незалежність від сторонніх осіб. Винятковість означає, що ніхто без і мимо волі власника не має права перешкоджати тією річчю, яка складає об'єкт його права власності. Незалежність вказує на повну волю здійснення свого права крім згоди сторонніх осіб.

4. Позитивна ознака права власності складається, за законом, в поєднанні володіння, користування і розпорядження. Володіння, як ми бачимо, це фак-

тичне панування над річчю. Користування складається з витягу з речі тих вигод, якими визначається її економічне значення. Нарешті, розпорядження дає можливість здійснення різних, оплатних і безплатних угод, що мають своїм об'єктом саме цю річ.

Законодавець сам розрізняє повне право власності, коли володіння користування і розпорядження з'єднуються в одній особі (ст. 423) [4] і неповне право власності, коли від нього відокремлюється один з трьох зазначених моментів (порівн. ст. 432) [4], і отже, визнає право власності в тих випадках, коли воно не з'єднується з володінням, користуванням або розпорядженням.

Закон визнає володіння частиною права власності, але, як з теоретичної точки зору, так і з погляду російського законодавства (ст. 514) [4] володіння цілком уживається поруч з правом власності, зовсім не усуваючи його. Користування річчю складає мету права власності, але власник, безсумнівно, міг, не підриваючи свого права, надати, платно чи даром, в тимчасове користування іншій особі (ст. 535) [4]. Право розпорядження законом слід розуміти, як відчуження речі в межах закону, і передача її в користування іншому за наймом, позикою й на підставі інших договорів (ст. 541) [4].

Право розпорядження, говорить закон, може відокремитися від права власності не інакше як за дорученням, даним власником, або за законом, коли майно підлягає забороні (ст. 542) [4]. Тільки за законом, право розпорядження не може бути відділене від права власника.

5. Здійснення влади відбувалося в порядку, встановленому законами. Зміст цієї постанови складається не в тім, що володіння, користування і розпорядження повинні йти за законом, який не ставить за мету вказувати порядок користування. Законодавець намічає тільки межі, в яких повинно відбуватися здійснення права, встановлює ознаки обмеженості права власності. Обмеження в праві власності ніколи не передбачаються: вони повинні бути явно встановлені законом і договором. Право власника відзначається властивістю пружності — під тиском законних договірних обмежень воно стискується, але приймає знову колишню форму, як тільки усувається перешкода.

6. Право власності вічне і спадкове, тобто зв'язок даного об'єкта з даним суб'єктом продовжується доти, поки не наступить юридичний факт, що розриває її. Цей факт викликався волею суб'єкта або долею об'єкта, або силою закону. Цим давалася ознака безстроковості права власності, на противагу іншим речовим правам, наприклад, право застави чи користування, при своєму виникненні вже заражені терміновістю. Отже, термінового або тимчасового права власності не могло бути. Якщо закон (ст. 1706) [4] орендне право називав тимчасовою власністю, то це ще не говорить, що в цьому випадку він мав на увазі термінове право власності.

Обмеження права власності за законом, в Російській імперії, в даний період, полягає в наступному: а) в обов'язку власника чого-небудь не робити з того, що міг би за змістом права власності робити, або б) в обов'язку чого-небудь терпіти з боку інших, чого він за змістом права власності міг би не допускати, але ніяким чином не в обов'язку чого-небудь робити, тому що це не було б вже

обмеженням змісту права власності. З погляду римського права, власність значно менш обмежена, ніж у законодавстві Російської імперії.

Існуючі в законодавстві обмеження, що зветься правом участі, представляють два види: розрізняють право участі загального і право участі приватного. Загальне — це коли участь у вигодах майна встановлюється на користь усіх без вилучення; приватне — коли участь встановлюється єдино та винятково на користь якої-небудь сторонньої особи (ст. 433) [4]. Як сама термінологія, так і визначення запозичені з французького законодавства, де був прийнятий подібний розподіл (ст. 649) [1].

Виразення «право участі» саме по собі вказує на співучасть сторонніх осіб у користуванні чужою річчю. Тим часом це не відповідає ні суті поняття про обмеження права власності, ні сукупності тих відносин, що законом охоплюється ім'ям «право участі». Обмеження права власності мало на увазі тільки стиснення власника через сторонніх осіб у здійсненні його права, але не надання стороннім особам права на чужу річ. Останньою метою служать головним чином, сервітути, що в законодавстві Російської імперії відомі під ім'ям прав угодій у чужих маєтках. Обмеження не складають прав, а чужу річ, тому що право на чужу річ є вже виділ з права власності, а обмеження складають його межі. Сервітути — це права третіх осіб, внаслідок яких власник стискується в здійсненні свого права, законні обмеження — це стиснення власника в здійсненні його права, внаслідок якого забезпечуються інтереси третіх осіб.

Зберігаючи термінологію закону, можна сказати, що право участі загального є: 1) обмеження права власності в інтересах всіх і кожного; право участі приватного є обмеження права власності в інтересах одного чи деяких визначених осіб; 2) розходження між правом участі загального та приватного виражається також у порядку їхнього захисту. Право участі загального є відношення публічного, а не приватного характеру, і тому воно охороняється адміністративним, а не судовим порядком. У випадку порушення прав участі приватного закон встановлював судовий порядок захисту; 3) подальше розходження між правом участі загального та приватного в тім, що перше, яке встановлене в інтересі всіх співгромадян, не може бути припинене чи змінене інакше ніж як зазначено в законі. Наприклад, зміна напрямку дороги. Право ж участі приватного, встановлене в інтересах визначених осіб, може за згодою цих останніх з власником, бути змінене чи досконало припинене. Для припинення участі між особами погодившимися договору достатньо, але, щоб усунення законного обмеження одержало речовий характер і було обов'язковим для всіх наступних прихильників-приймачів, — необхідне викриття угоди в кріпосну форму (ст. 446) [4].

Виділяють такі засоби придбання права власності. Право на майно, говорить закон, здобувається не інакше, як засобами, в законах визначеними (ст. 699) [4], отже, і право власності на речі може бути придбано тільки зазначеними в законі засобами. Засобом придбання власності називається такий юридичний фактор, з яким, з погляду об'єктивного права, з'єднується встановлення права власності в особі даного суб'єкта. Законодавство Російської

імперії цього періоду пропонує наступну систему засобів придбання права власності: 1) дарування та безплатні, а саме: жалування, виділ, дарунок, заповіт; 2) спадщина; 3) способи двосторонні: міна і купівля; 4) договори та зобов'язання. Договір взагалі не є способом придбання власності, а тільки підставою, і при тому, визначаючи особливе місце для договору, закон упустив з уваги, що той же договірний характер притаманний дарунку, жалуванню, міні і купівлі. З іншого боку, така прийнята класифікація страждає неповнотою, так, в ній зазначені давнина володіння, як спосіб придбання права власності, визнаний російським законодавством.

Під передачею розумілося надання однією особою іншій володіння річчю з наміром перенести право власності. Тобто, передача є той юридичний факт, з яким з'єднується придбання права власності, а підставою йому служить який-небудь договір, купівля-продаж, дарування.

Придбання права власності за допомогою передачі було визнано римським правом, і цього спочатку дотримувалось німецьке законодавство. За німецьким укладенням передача складала необхідну умову переходу права власності на рухомість (§ 929 п. 1) [2]. Таке загальне правило. Передача представляється зайвою в трьох випадках: а) коли набувач вже володіє річчю (§ 929 п. 2 — *traditio brevi manu*) [2]; б) коли попередній власник, за згодою, продовжує тримати річ у себе (§ 930, *constitutum possessorium*) [2]; в) коли відчужувана річ знаходиться у володінні третьої особи, та відбулася угода, в силу якої власник уступає набувачу своє право на позов (§ 931) [2]. Навпроти французьке право вважало зайвою передачу і визнавало цілком достатньою одну угоду, таким чином право власності здобувається в силу і з моменту висновку договору. Російське законодавство цього періоду дотримувалось вимоги передачі, — право власності здобувалося передачею самого майна чи введенням у володіння їм (ст. 707, 1378, 1380, 1510, 1523, 991, 992) [4]. Звідси бачимо, що російське законодавство XIX – поч. XX ст. відповідає німецькому праву, але і йде далі — вимагаючи передачі навіть для нерухомості.

Виразення «давнина володіння» у Російському законодавстві зустрічається тільки в своді 1832 р., коли була складена окрема стаття, яка представляла собою точне відтворення § 2229 французького кодексу [1]. У XIX – початку XX ст. в російському законодавстві давнина володіння була інститутом мало розвинутим. На думку Енгельмана [5] і Малишева, це не дає підстав говорити про те, що російське законодавство не знало давнини володіння, як способу придбання права власності.

Література

1. Французький цивільний кодекс 1804 р. — М., 1941. — 462 с.
2. Німецький цивільний кодекс 1896 р. — М., 1903. — 394 с.
3. Шершпелевич Г. Ф. Цивільне право. Т. 2. — М., 1914. — С. 245.
4. Свод закопов Российской империи. Т. 10. 1832–1917 гг. — С.Пб.
5. Енгельман І. Е. Про давнину по російському цивільному праву. — 3-с вид. — 1900. — С. 130–160.